

Aleksandra Janowska
Uniwersytet Łódzki

<https://doi.org/10.18778/8331-250-7.06>

OBRAZ KOBIET W POWIEŚCI ELFRIEDE JELINEK *AMATORKI*

1. Wstęp

Dwie podobne do siebie kobiety, a zarazem zupełnie inne – właśnie tak można przedstawić Brigitte i Paulę, główne postacie utworu *Amatorki* Elfriede Jelinek. Życie żadnej z nich nie istnieje bez jednego elementu – mężczyzny. Protagonistki są oddane swoim ideałom i wierzą, że posiadanie partnera zapewni im szczęście i spełnienie. W rzeczywistości ich życie toczy się zupełnie inaczej.

W niniejszym artykule zostaną w szczególności przedstawione losy bohaterek, a także nietypowa forma utworu. Istotne będzie również postawienie pytania o to, co jest powodem, dla którego Brigitte i Paula ślepo podążają za swoimi ideałami. Ważne jest także poruszenie kwestii przekładu tytułu utworu na język polski – na ile oryginalny tytuł powieści *Liebhaberinnen* został odwzorowany poprawnie w polskim tłumaczeniu i czy ów utwór jest typową powieścią kobiecą.

2. Forma utworu

Forma omawianego utworu Jelinek jest specyficzna. W momencie otwarcia książki oczom czytelnika ukazuje się zlepek długiego tekstu, który oddzielony jest co kilka bądź kilkanaście akapitów pogrubionym tytułem. Można uznać go za początek kolejnego podrozdziału i automatyczny przeskok między historiami opisywanych postaci. Liczne powtórzenia oraz stosowanie niemalże samych małych liter (nawet w przypadku imion) to również rozwiązania niekonwencjonalne.

Ryszard Turczyn, tłumacz *Pianistki* (jednego z bardziej popularnych utworów Jelinek), także wypowiedział się na temat formy tego dzieła. „To literatura najwyższych lotów. Forma jest u Jelinek połamana tak jak ludzie, których opisuje”¹.

Jelinek jest bezpośrednia – nie przebiera w słowach i nazywa rzeczy i zjawiska po imieniu. *Amatorki* to powieść bogata w surowe opisy, np. „Kobiety, które tu pracują, należą w całości do swoich rodzin [...] każdą maszynę obsługuje przyuczona szwaczka. szwaczce się przy tym nie nudzi. ona też spełnia jakiś obowiązek. ma dużą odpowiedzialność, lecz nie ma w nic wglądu ani żadnej perspektywy” (Jelinek 2005: 6). Przedstawione zdarzenia nie zawierają dodatkowych ubarwień, które często towarzyszą literaturze pięknej. Czas zdarzeń nie jest przybliżony, dlatego książka jest tak ponadczasowa – przedstawione sytuacje możemy odnieść zarówno do przeszłości, lecz także do teraźniejszości. Zadaniem niekonwencjonalnych rozwiązań autorki w *Amatorkach* nie jest sprawienie, aby utwór czytało się lekko i przyjemnie. Jelinek bezlitośnie ukazuje obraz niespełnionej miłości. Jest on brutalny, momentami nieprzewidywalny lub nawet wzbudzający odrazę, co ilustruje przykład: „pauli należy złamać kark lub przynajmniej ją wysterylizować, żeby już nie mogła wydawać na świat dzieci, które mogłyby odziedziczyć jej cechy. paula jest gorsza od suki w cieczce, której instynkt nie pozwala się obronić” (tamże: 186–187). Lektura *Amaterek* nie jest łatwa. Pokazane w utworze relacje damsko-męskie są sarkastyczne, sprowadzone wyłącznie do instynktu i chęci podporządkowania sobie drugiego człowieka, o czym świadczą słowa: „heinz ma stać się historią brigitte, ma stworzyć jej życie, potem zrobić jej dziecko [...] brigitte [...] musi ciągle heinzowi uświadamiać, że bez niej nie ma dla niego przyszłości [...] poza tym trzeba skutecznie zadbać o to, żeby heinz nie dostrzegł swojej przyszłości w kimś innym” (tamże: 11). Najważniejsze jest posiadanie – nieważne, jakim kosztem. Należy założyć rodzinę, mieć pieniądze i ustatkować się „brigitte ma nadzieję, że odejdzie na skutek zamążpójścia i narodzin dziecka. brigitte na nadzieję, że heinz jej przy tym pomoże. Wszystko inne będzie dla niej śmiercią, nawet jeśli pozostanie przy życiu” (tamże: 10).

Dzieło noblistki oprócz specyficznej formy zawiera również nawiązanie do dialektyki pana i niewolnika². Przykładem potwierdzającym obecność elementu

¹ Opiniotwórcza strona książki, <https://www.biblionetka.pl/art.aspx?id=105928> (dostęp: 10.11.2022).

² Niem. Herrschaft und Knechtschaft. To jeden z elementów myśli filozoficznej G.W.F. Hegla. Przy pomocy dialektyki Hegel pokazuje, jak kształtuje się indywidualna świadomość. Posługuje się opisem, w którym mamy do czynienia z pojedynkiem między dwoma bytami, walką na śmierć i życie. Jeden z uczestników wychodzi z niej zwycięsko. W efekcie uświadamia sobie, że tak naprawdę nie osiąga swojego celu, jakim jest kontrolowanie świata.

filozofii Hegla jest związek Brigitte. Ma męża, który zapewnia jej godne życie, lecz w efekcie nie ma między nimi prawdziwej miłości, która mogłaby zapewnić szczęście obojgu bohaterom. Sytuację Pauli również można porównać do omawianej dialektyki. Protagonistka dąży do szczęśliwego życia, poślubienia swojego partnera i pozornie pełni w związku dominującą rolę. Gdy Erich staje się alkoholikiem i utrzymanie domu jest na jej barkach, okazuje się bardziej niezależna – zdaje egzamin na prawo jazdy, dumnie przemusza się autem. Wydawać by się mogło, że to właśnie ona dominuje w związku. Prawda okazuje się inna – w efekcie staje się ofiarą przemocy domowej, a finalnie traci możliwość do przebywania ze swoim dzieckiem. Jest zniewolona i pozbawiona wszelkich praw.

3. Tłumaczenie tytułu

Słownikowe polskie znaczenie tytułu utworu Jelinek to kochanki. Mimo to tłumaczki zdecydowały się na inną wersję, mianowicie *Amatorki*. Czy każda z nich oddaje charakter utworu? Zdecydowanie tak. Zarówno Brigitte, jak i Paula marzą o tym, aby mieć u boku mężczyznę. W ich przypadku najważniejsza nie jest miłość, a chęć posiadania. Jest to szczególnie widoczne u pierwszej bohaterki, która, jak sama twierdzi, „[...] postanowiła, że będzie już tylko kobietą, wyłącznie kobietą dla takiego jednego, co ma na imię heinz. wierzy, że w ten sposób jej słabości staną się godne kochania, a jej mocne strony pozostaną w ukryciu. heinz nie widzi w Brigitte niczego godnego kochania, nawet jej słabości uważa za obrzydliwe” (tamże: 9). W ten sposób pokazuje, jak bardzo jest gotowa na bycie zależną od drugiego człowieka. Chciałaby wieść szczęśliwe życie u boku ukochanego, lecz nawet on uważa ją za nieinteresującą. W jej głowie klarują się myśli, że „miłość jest tylko po jej stronie” (tamże: 11). Tym samym jawi się jako amatorka, która ślepo wierzy w szczęśliwe zakończenie, jakim będzie wieloletni związek z Heinzem. Uważa, że „poza heinzem nie ma nic. coś, co byłoby lepsze od heinza, jest dla brigitte absolutnie nieosiągalne. czegoś, co byłoby gorsze od heinza, brigitte mieć nie chce. brigitte rozpaczliwie broni się rękami i nogami przed degradacją. degradacja oznacza utratę heinza” (tamże: 10). Podczas poznawania bohaterki dowiadujemy się również, że chciałaby wyjawic ukochanemu swoje skrywane dotąd popędy... To dowód na to, że zależy jej także na byciu kochanką, która chce uszczęśliwić wybrankę swoją cielesnością, a także sama czerpać z tego jak najwięcej. Paula pragnie prawdziwej miłości. Podobnie jak Brigitte chce kochać, ale także być kochaną. Odwzajemnione uczucia to coś, do czego dąży. Jej życiowym celem jest nauka krawiectwa oraz założenie rodziny, co jasno

definiuje: „[...] matko, ale ja nie chcę, chcę się uczyć krawiectwa. a kiedy już nauczę się krawiectwa, chcę coś mieć z życia, jechać do Włoch i za własne pieniądze iść do kina [...] a potem poszukam sobie porządnego męża [...] a potem wyjdę za mąż i urodzę dzieci” (tamże: 20–21). Tym samym zależy jej na szczęśliwym, rodzinnym życiu, pełnym miłości i ciepła. Kiedy tylko zechce, może być najwspanialszą kochanką swojego męża – dawać mu to, co najlepsze. Również jej plany legły w gruzach. Jest drugą ślepo patrzącą w przyszłość amatorką.

4. Brigitte i Paula

Początkowe zapoznanie się z charakterystyką bohaterek może sugerować czytelnikowi, że ma on od czynienia z dwiema zupełnie różnymi postaciami. W trakcie lektury różnice między protagonistkami zacierają się.

Brigitte pracuje w fabryce, szyje biustonosze, biusthalter. Jej głównym celem życiowym jest posiadanie mężczyzny, dzięki któremu urodzi dziecko. Szuka partnera, który będzie traktował ją przedmiotowo, zarobi na ich wspólne utrzymanie. Brigitte nie uważa, aby mogła reprezentować sobą coś więcej. To właśnie mężczyznę, Heinza, stawia na pierwszym miejscu i traktuje go niemalże jak Boga „brigitte wie również, że dla niej nie ma awansu, jest tylko heinz lub coś gorszego od heinza lub szycie BiustHalterów do kresu życia. szycie BiustHalterów bez heinza już teraz oznacza kres życia” (tamże: 11). Twierdzi, że trzeba mądrze podchodzić do sprawy i najpierw zapewnić sobie byt, a samo uczucie znajduje się gdzieś o wiele dalej „heinz ma stać się historią brigitte, ma stworzyć jej życie, potem zrobić jej dziecko [...] historia b. i h. nie jest czymś, co dopiero nastąpi, jest tym, co spadło nagle (grom) i nazywa się miłością” (tamże: 11).

Przykład Brigitte idealnie ukazuje kobietę, dla której istotne jest jedynie posiadanie. Najważniejsze jest zapewnienie dobrobytu materialnego kosztem mężczyzny, wybudowanie domu, kupienie nowej pralki. Mimo iż Brigitte twierdzi, że kocha wybranka, prawda jest inna. W jej podświadomości główną rolę gra byt i zaspokojenie potrzeb materialnych.

na razie b. nie ma nic poza nazwiskiem, z biegiem historii dostanie nazwisko od heinza. to jest ważniejsze niż pieniądze i posiadanie, to dopiero przyniesie pieniądze i posiadanie. [...] heinz w tym szczególnym wypadku oznacza życie. prawdziwe życie nie tylko oznacza heinza, ono nim naprawdę jest. poza heinzem nie ma nic, coś, co byłoby lepsze od heinza, jest dla brigitte absolutnie nieosiągalne. czegoś, co byłoby gorsze od heinza, brigitte mieć nie chce. brigitte rozpaczliwie broni się rękami

i nogami przed degradacją. degradacja oznacza utratę heinza. [...] brigitte nie potrafi ze swojego życia zrobić czegoś lepszego, to lepsze ma przyjąć z życia heinza (tamże: 10–12).

Historia Brigitte kończy się tak, jak sama sobie tego życzyła. Weszła w posiadanie domu, rodziny, wielu rzeczy materialnych. Jest panią domu, która dba o dzieci i swojego męża. Jej życie nie jest jednak czymś godnym naśladowania. Ogranicza się wyłącznie do czerpania radości z rzeczy materialnych.

zrobiła się z niej czysta i pulchna kobietka. widać, że małżeństwo jej służy. lśni prawie tak samo, jak jej szafka kuchenne [...] pozostała jej jedynie radość z posiadania. uchwyciła się jej jak rzep. [...] heinz i brigitte natychmiast rozpoczynają życie rodzinne, które codziennie wygląda tak samo i zwie się praca praca praca. [...] los brigitte był strzałem w dziesiątkę, nie może narzekać, brigitte zdobyła to wyłącznie siłą swojego brzucha. niejeden mocny mężczyzna potrzebuje na to znacznie więcej siły. ale my kobiety w końcu mamy na coś nasze wdzięki (tamże: 173–174).

Druga protagonistka to Paula, która chce oddać się swojej pasji i rozwijać się „paula chce uczyć się krawiectwa. tego jeszcze we wsi nie było, że któraś chce się czegoś UCZYĆ. nic dobrego z tego nie wyjdzie” (tamże: 20). Nie interesuje jej zostanie gospodynią domową ani szybkie bycie matką. Pragnie czegoś więcej. Chce zostać krawcową, uczyć się, wyjechać do Włoch i móc za własne pieniądze iść do kina. Mężczyzna, który będzie jej towarzyszem, ma być wybrany z miłości, a nie przymusu. Wszystkie te idee, które są dla Pauli tak ważne, nie pokrywają się z przyjętą normą bycia gospodynią domową, matką, byciem własnością kogoś, kto zarabia na utrzymanie rodziny. Matka zdecydowanie krytykuje jej wybory, co doskonale widać na przykładzie: „mamuśka [...] była w kinie najwyżej trzy razy w życiu i jej się nie podobało, [...] a we włoszech w ogóle nie byłam [...] o wiele lepszy jest telewizor, można obejrzeć cały świat, ale wcale nie muszę i nie chcę tam być” (tamże: 21).

Paula także chce wyjść za mąż, ale na własnych zasadach. Chce kochać i być kochaną, łączyć rozsądek z miłością. Mężczyzna również ma być częścią jej życia, jednak nie chce porzucać swoich marzeń specjalnie dla niego „i cały czas paula spogląda ku lepszemu życiu, jak ku czemuś, co kiedyś może należeć także do niej, choć nie jest dla niej stworzone [...] i miejmy nadzieję, że lepsze życie nie zostało przypisane komuś innemu, komuś, komu już nie pasuje mimo zwężonej talii i skróconej spódnicy” (tamże: 23).

Ideale Pauli są dalekie od rzeczywistości, z którą musi się mierzyć. Na swojej drodze napotyka ericha, który jest alkoholikiem, a finalnie traci rodzinę, pieniądze i godność.

Obie kobiety pragną i chcą posiadać. W rozumieniu każdej oznacza to coś innego – Brigitte chce mieć u boku mężczyznę, który zapewni dobrą materialne, a Pauli zależy na prawdziwym uczuciu, które będzie mogła dzielić. Każda z nich chce osiągnąć cel, jakim jest ślub i dzieci. Droga do niego jest jednak inna i właśnie tym różnią się od siebie. Każda z nich ofiaruje „swojemu” mężczyźnie swoje ciało. Brigitte robi to dlatego, aby polepszyć swój status społeczny i zapewnić sobie lepszą przyszłość materialną. Nie jest ważne, ile musi poświęcić i co zrobić, aby to osiągnąć. Paula robi to z miłości – ponieważ kocha i chce być kochana. „Paula jest tak za miłością jak dzik za truflami. Paula niucha we wszystkich szczelinach, żeby Erichowi podarować swoje ciało (tamże: 109).

Paula zdecydowanie szybciej zachodzi w ciążę niż Brigitte. Chce być matką – myśli, że dzięki temu jej życie się poukłada. Erich jednak nie chce brać ślubu i wiązać się z nią – „Erich myśli wyłącznie o swoich maszynach” (tamże: 69). Nie potrzebuje żony, a Paulę traktuje przedmiotowo. Mimo że często ją bije, nie szanuje, ona odwdzięcza się czymś wręcz przeciwnym – twierdzi, że wszystko się zmieni i te zdarzenia są wynikiem miłości. Protagonistka wierzy, że ślub wpłynie na zmianę zachowania Ericha, dzięki czemu partner przestanie spożywać alkohol. Tak się nie dzieje. Na własnym ślubie jest on pod silnym wpływem trunków i nic z tego wydarzenia nie pamięta. Mimo to Paula dalej jest szczęśliwa, ponieważ osiągnęła cel, jakim jest mąż i dziecko. Mimo upływu czasu zachowanie męża Pauli się nie zmienia. Przyczynia się to do tego, że podejmuje ona decyzję o zostaniu prostytutką, ponieważ chce odłożyć pieniądze na mieszkanie oraz samochód. Zdaje prawo jazdy za pierwszym razem, jednak samochodem może poruszać się tylko wtedy, gdy obok siedzi mąż. Kiedy wszystko wychodzi na jaw, jej psychika jest w coraz gorszym stanie, a o przewinieniach dowiaduje się mąż. Skutkiem jest rozwód oraz odebranie jej dzieci, które nie mogą mieć kontaktu z matką-prostytutką: „dzieci okropnie cierpią z powodu świństw matki, bo nagle prawie nie wolno im widywać kochanej mamusi, właściwie nigdy. [...] gdy będą w odpowiednim wieku [...] zdecydują, czy potępić matkę, czy nie” (tamże: 187–188). W wyniku starań, ale i przewinień, Paula „z pełnej nadziei uczennicy krawiectwa w pierwszym roku nauki zmieniła się w złamaną kobietę z niedostateczną umiejętnością szycia. to za mało” (tamże: 188).

Brigitte o wiele później osiąga swój cel, którym jest zajście w ciążę. W efekcie udaje jej się to. Poślubia Heinza, który ma własną firmę oraz piękny samochód. Szczęście Brigitte jest zależne od przypadku. Mimo starań nie ma między nimi prawdziwej miłości. Wywarcie wpływu na Heinza przynosi zamierzony efekt – żeni się, chociaż nie kocha Brigitte. Wie, że to on ma władzę w tym związku, a Brigitte nie znaczy nic, co sama wielokrotnie podkreśla „brigitte myśli, że czasem się sprzeciwi, ale ogólnie biorąc, to heinz ma rację, a ona zrobi to, co on powie” (tamże: 166).

5. Wnioski

W tym utworze nie widzimy radości czy uśmiechu bohaterów. Nie ma tutaj prawdziwej miłości. Nawet słowa „kocham cię” nie mają jakiegokolwiek, nawet najmniejszej wartości. Losy kobiet mimo że wydają się tak różne, są podobne. Obie ślepo wierzą w swoje przekonania – Brigitte w chęć posiadania, a Paula w stworzenie szczęśliwej rodziny. Obie chcą być zadowolone ze swoich wyborów i często nie dopuszczają do siebie myśli, że coś może pójść nie tak. Są naiwne, co dokładnie pokazuje sposób, w jaki przeżywają swoje życie. Ich dopełnieniem są mężczyźni – Heinz ignorant, który jest odporny na uczucia żony, oraz Erich, dla którego najważniejszy jest alkohol i pasja do silników.

Bibliografia

- Janke Pia (2013), *Jelinek-Handbuch. Leben – Werk – Wirkung*, Stuttgart–Weimar.
Jelinek Elfriede (2005), *Amatorki*, Warszawa.
Jelinek Elfriede (2012), *Moja sztuka protestu*, Warszawa.
Recenzja książki Amatorki, <https://nakanapie.pl/recenzje/amatorki-amatorki> (dostęp: 30.11.2022).
Rodzaj Karolina, *Skazane na porażkę [Elfriede Jelinek „Amatorki” – recenzja]*, <https://esensja.pl/ksiazka/recenzje/tekst.html?id=2612> (dostęp: 30.11.2022).
Schmidt Erich (2000), *Deutsche Dramatiker des 20. Jahrhunderts*, Göttingen.